

HOOFDSTUK 6 VERKLARENDE WOORDENLIJST

Hieronder volgt een lijst van termen die in de hoofdstukken of soortteksten worden gebruikt. De omschrijving heeft betrekking op broedvogelonderzoek; aan verschillende termen wordt in andere disciplines een licht afwijkende inhoud toegekend.

aantal paren (in principe) aanduiding van het aantal broedparen; in de praktijk moeilijk in letterlijke zin toepasbaar (want het is veelal onmogelijk vast te stellen welke paren al dan niet tot broeden overgaan). In dit boek ook gebruikt als aanduiding van het aantal territoriumhoudende paren of dito mannetjes.

aantal territoria (in principe) aanduiding van het aantal territoriumhoudende paren of dito mannetjes. In dit boek wordt daarvoor ook regelmatig de term 'paar' gebruikt.

aantalsschattingenkaart kaart waarin per atlasblok is aangegeven hoe groot het aantal broedparen in 1998-2000 naar schatting was (alleen zekere of waarschijnlijke broedgevallen, criteria in hoofdstuk 2, tabel 1). De schattingen zijn weergegeven in vaste klassen, vermeld in de legenda.

abiotisch niet de levende natuur betreffend (fysisch, chemisch).

absolute methode onderzoeksmethode gericht op het verkrijgen van precieze aantallen per oppervlakte-eenheid, of een zo goed mogelijke benadering daarvan (voorbeeld: landelijke telling van kolonievogels en sommige zeldzame soorten, herhaalde kartering van territoriale broedvogels in een klein gebied).

ADC Atlas Districts-coördinator, vrijwilliger die de coördinatie van het atlasonderzoek verzorgde in een van de 19 Nederlandse districten (hoofdstuk 2, box 1).

adult volwassen.

alluviale gronden na het Pleistoceen afgezette gronden (rivier- en zeeklei, veen, enzovoort).

antropogeen door de mens beïnvloed.

aquatisch het water betreffend.

arctisch ten noorden van de noordpoolcirkel.

atlantisering van het klimaat veronderstelde verandering in de 20e eeuw van het klimaat in West-Europa, met een tendens naar koelere en nattere zomers (en zachtere winters), vaak in verband gebracht met de afname van bepaalde warmteminnende soorten als Hop, Nachtzwaluw en Grauwe Klauwier; afgezien van *perioden* van atlantisering (die afwisselen met meer continentale klimaatsfasen, gekenmerkt door warme droge zomers en strenge winters) en de algehele opwarming van de aarde, bestaan er geen overtuigende bewijzen voor *structurele* atlantisering van het West-Europese klimaat. De afname van genoemde soorten kan in verband staan met andere factoren, zoals vermindering van voedselaanbod door veranderde landbouwmethoden.

atlasblok vierkant van 5x5 km, zoals te vinden op topografische kaarten schaal 1:50.000 (voor de bij dit onderzoek gebruikte nummering zie STAATSBOSBEHEER 1987); onderzoekseenheid tijdens het atlasproject voor broedvogels in 1973-77 en 1998-2000.

atmosferische depositie neerslag van zich in de lucht bevindende (vermestende en verzurende) stoffen.

avifauna in een gebied voorkomende vogels, of overzicht daarvan.

biomassa totale hoeveelheid levend organisch materiaal.

biotoop landschappelijk en qua flora en fauna karakteristiek milieutype; term wordt in dit boek weinig gebruikt (meestal wordt de term 'habitat' gebezigd).

BMP Broedvogel Monitoring Project; in 1984 door SOVON en CBS gestart onderzoek in vaste steekproefgebieden, bedoeld om de aantalsontwikkeling van algemene en vrij schaarse broedvogels vast te leggen.

boreaal noordelijk, subarctisch; ook wel gebruikt in de betekenis van 'koel'.

BPN Boerenzwaluw Project Nederland; speciaal, door de Ringcentrale opgezet project ter bestudering van de broedbiologie en het trekgedrag van de Boerenzwaluw in Nederland en elders in Europa.

broedzekerheidskaart kaart die op atlasblok-niveau aangeeft waar een soort in 1998-2000 aanwezig was als zekere, waarschijnlijke of mogelijke broedvogel (criteria in hoofdstuk 2, tabel 1). Bij 56 algemene en wijd verspreide soorten is het onderscheid tussen zekere en waarschijnlijke broedvogels komen te vervallen.

BTO British Trust for Ornithology; organisatie voor vogelonderzoek in Groot-Brittannië, voorloper en lichtend voorbeeld van SOVON.

CBC Common Birds Census, door de BTO vanaf 1962 georganiseerd monitoringproject voor broedvogels in Groot-Brittannië.

CBS Centraal Bureau voor de Statistiek; partner van SOVON in de organisatie van sommige monitoringprojecten.

CDNA Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna.

circumpolair rond de Noordpool voorkomend

detritus dood plantaardig materiaal.

deeltrekker vogelsoort waarvan sommige individuen in het broedgebied overwinteren, terwijl anderen wegtrekken.

diluviale gronden tijdens het Pleistoceen (vooral tijdens de IJstijd) afgezette gronden (dekzanden, löss, keileem, morenen, enzovoort).

dwaalgast uiterst zeldzaam verschijnende, niet ter plaatse broedende vogelsoort.

eutrofiëring door water- en bodemverontreiniging optredende voedselverrijking van water (o.a. door lozing, neerslag en inspoeling van fosfor- en stikstofhoudende verbindingen), veelal leidend tot algenbloei, troebel water, afsterven van waterplanten en verruiging van landvegetaties.

Eurazië Europa en Azië.

exoot soort waarvan de in Nederland broedende populatie geheel afstamt van uit gevangenschap ontsnapte of losgelaten vogels; soorten waarvoor dit deels geldt maar waarvan een deel van de broedvogels (vermoedelijk) dieren van wilde afkomst betreft, worden in dit boek niet tot de exoten gerekend (o.a. Brandgans, Kolgans), evenals soorten die tot voor kort op grote schaal werden uitgezet, maar die zich (ook) op eigen kracht weten te handhaven (Fazant). Voorwaarde

voor opname in dit boek is wel, dat het vogels betreft die niet in hun bewegingsvrijheid gehinderd worden (voorbeeld: verwilderde tamme eenden, hier Soepeend genoemd, broedend buiten de omheining van parkjes of watervogelcollecties).

facultatief niet verplicht; hier bedoeld om onderdelen van het onderzoek aan te geven die aanbevolen maar niet verplicht waren (turven van aantallen broedparen van geselecteerde soorten tijdens het kilometerhok-onderzoek) of soorten waarvoor sommige aanwijzingen voor onderzoek niet bindend waren (maken van aantalsschattingen voor Houtsnip, Steenuil, Bosuil, Ransuil, Huiswaluw).

Fenno-Scandinavië Finland, Zweden en Noorwegen (in tegenstelling tot 'Scandinavië', dat Finland niet omvat, maar soms wel - al naar gelang de invalshoek - Denemarken).

FI frequentie-index; verhoudingsgetal dat per atlasblok aangeeft in hoeveel van de onderzochte kilometerhokken een soort is aangetroffen (0,5 indien aangetroffen in vier van de acht kilometerhokken, enz.).

gradiënt geleidelijke (landschappelijke) overgang.

habitat leefgebied van vogelsoort of vogelgemeenschap; term is lastig te onderscheiden van 'biotoop' maar wordt in dit boek het meest gebruikt.

holarctisch op het noordelijk halfrond voorkomend benoorden de tropengordel.

indexcijfer verhoudingsgetal dat het populatieniveau aangeeft ten opzichte van een basisjaar (bij de indexgrafieken: ten opzichte van 1984).

indexgrafiek grafische weergave van de indexcijfers over een bepaalde periode, hier gebruikt om de aantalsontwikkeling van broedvogelsoorten sinds de jaren zestig of zeventig van de 20e eeuw aan te geven. Stijgende lijnen geven toegenomen (deel)populaties aan, dalende lijnen afnemende (deel) populaties. Wanneer verschillende lijnen in een grafiek staan, bijvoorbeeld voor verschillende habitats, hebben de daarop betrekking hebbende waarden geen onderlinge relatie (een hoger getal voor bos dan voor duin zegt niets over de werkelijke aantallen of dichtheden; wel kan de trend in bos en duin worden vergeleken).

indicator soort waarvan het voorkomen (of ontbreken) in een bepaald gebied wordt gezien als maatstaf voor de toestand van het milieu ter plaatse, of van een bepaald proces.

interpolatie inschatten van ontbrekende waarden (bijvoorbeeld verspreidingsgegevens in een niet onderzocht gebied) op grond van verzamelde data (bijvoorbeeld verspreidingsgegevens in nabijgelegen, onderzochte gebieden).

introductie het uitzetten in een gebied van vogelsoorten die daar niet van nature voorkomen.

juveniel onvolwassen.

kilometerhok vierkant van 1×1 km zoals te vinden op topografische kaarten schaal 1:50.000 (STAATSBOSBEHEER 1987). Ieder atlasblok kent in principe 25 kilometerhokken, waarvan er acht door SOVON werden aangewezen om op een voorgeschreven wijze te worden onderzocht.

kilometerhok-onderzoek vast onderdeel van het atlasonderzoek, waarbij per atlasblok (in principe) acht kilometerhok-

ken gedurende twee maal één uur werden bezocht en waarbij alle broedvogelsoorten werden genoteerd; bedoeld om van algemene en verspreide soorten verspreidingsbeelden (relatieve dichtheidskaarten) te kunnen maken.

kolonievogelkaart kaart, opgenomen bij 16 soorten kolonievogels, met per kolonie het hoogst bekende aantal broedparen uit 1998-2000 (informatie afkomstig uit het LSB). Per kolonie, weergegeven op locatieniveau, zijn de aantallen in een glijdende, per soort verschillende schaal aangeduid, met eventuele uitschieters apart aangegeven.

kosmopoliet over de gehele wereld voorkomende soort.

kriging uit de geostatistiek afkomstige techniek (interpolatiemethode), in dit boek gebruikt om relatieve dichtheidskaarten te maken, gebaseerd op het kilometerhok- en punt-onderzoek (technische details in bijlage 3).

kwalitatieve verspreidingsgegevens aan- of afwezigheid van een broedvogelsoort per atlasblok (voorbeeld: broedzekerheidskaart).

kwantitatieve verspreidingsgegevens aantallen in kaart gebracht, hier de getelde aantallen van een broedvogelsoort per locatie (kolonievogelkaart), of de geschatte aantallen (in klassen) per atlasblok (aantalsschattingenkaart). Zie ook semi-kwantitatieve verspreidingsgegevens.

LSB Landelijk Soortonderzoek Broedvogels; in 1992 door SOVON met medewerking van CBS gestart onderzoek, bedoeld om de verspreiding en aantalsontwikkeling van kolonievogels en zeldzame broedvogelsoorten vast te leggen, zo mogelijk landdekkend; opvolger van het in 1985 gestarte BSP (Bijzondere Soorten Project)-broedvogels.

marien de zee betreffend.

microklimaat abiotische omstandigheden zoals temperatuur, neerslag en wind, op de schaal waarop een vogel of ander organisme deze ervaart.

migratie trek.

mollusken weekdieren (slakken, tweekleppigen, enzovoort).

monitoring het volgen in de tijd van aantalsontwikkelingen.

morfologisch de uitwendige en inwendige vorm betreffend.

Nestkaartenproject in 1994 door SOVON en CBS gestart onderzoek bedoeld om broedbiologische basisgegevens centraal en gestandaardiseerd in te zamelen; per nestkaart worden de gegevens van één nest volgens een vaste codering genoteerd.

niche specifieke, door een combinatie van factoren bepaalde plaats die een soort binnen een levensgemeenschap inneemt ten opzichte van andere soorten.

OT Oude Tijdreeksenproject; systematische inzameling, door SOVON, van broedvogelinventarisaties daterend van vóór 1984 (start BMP), bedoeld om de aantalsontwikkeling van sommige soorten over langere termijn weer te kunnen geven. De gegevens zijn in deze atlas gebruikt voor het samenstellen van indexgrafieken.

palearctisch voorkomend in het noorden van Eurazië en het noorden van Afrika.

pleistocene afzettingen zie diluviale gronden.

presentie aandeel (percentage) van de onderzochte atlasblokken waarin een soort als broedvogel is gemeld.

pullus, pul donsjong van nestvlieder (meervoud: pulli).

punt-onderzoek onderdeel van het kilometerhok-onderzoek, waarbij op een vooraf bepaald, vast punt (in principe) midden in het kilometerhok gedurende vijf minuten alle vogelsoorten werden genoteerd; bedoeld om ook van zeer algemene en wijd verspreide soorten (die in vrijwel ieder kilometerhok aanwezig zijn) gedetailleerde verspreidingsbeelden te krijgen.

punt-relatieve dichtheidskaart als relatieve dichtheidskaart, maar met de restrictie dat het punt-onderzoek de basis vormt van de berekende relatieve dichtheden; alleen opgenomen voor Wilde Eend, Houtduif, Winterkoning, Merel, Tjiftjaf, Fitis, Koolmees, Zwarte Kraai, Spreeuw en Vink.

relatieve dichtheid maat voor de aantallen broedvogels in een vaste onderzoekseenheid, in het onderhavige boek eigenlijk de kans om een soort binnen een onderzoeksperiode van twee maal één uur aan te treffen in een kilometerhok, of (punt-relatieve dichtheid) binnen twee maal vijf minuten aan te treffen op een vast telpunt in het middelpunt van het kilometerhok.

relatieve dichtheidskaart kaart waarop de berekende relatieve dichtheden worden weergegeven in tien klassen lopend van wit (afwezig of voorkomend in zeer lage dichtheid) via blauw en groen naar rood (zeer algemeen of wijd verspreid).

relatieve methode onderzoeksmethode die een maat voor de talrijkheid van een broedvogelsoort geeft, niet de precieze aantallen (voorbeeld: kilometerhok-onderzoek en punt-onderzoek).

RIKZ Rijksinstituut voor Kust en Zee.

RIZA Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling.

RUG Rijksuniversiteit Groningen.

semi-kwantitatieve verspreidingsgegevens indicatie van de aantallen broedvogels, afgeleid uit relatieve methoden, zoals hier het kilometerhok-onderzoek en punt-onderzoek.

sink ecologische 'put': gebied waar zich wel broedvogels van elders vestigen, maar van waaruit (vrijwel) geen uitzwerming of uitbreiding naar elders plaatsvindt.

SOVON verkorte aanduiding van SOVON Vogelonderzoek Nederland (de term SOVON stond tot begin jaren tachtig voor: Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland, daarna voor: Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland, en is vervolgens als zelfstandige aanduiding opgenomen binnen de officiële naam).

standaardbezoek kilometerhokbezoek, uitgevoerd volgens de in de handleiding voorgeschreven regels.

standvogel vogelsoort waarvan (vrijwel) alle individuen in of zeer dicht bij het broedgebied overwinteren.

substraat ondergrond.

tetrad in het Britse broedvogelonderzoek (GIBBONS ET AL. 1993) gebruikte speciale onderzoekseenheid van 2×2 km, waarop de Britse relatieve dichtheidskaarten zijn gebaseerd; binnen de Britse atlasblokken van 10×10 km werden in principe tenminste acht tetrads op gestandaardiseerde wijze

onderzocht; de keuze voor de tetrads lag bij de waarnemer (vergelijk Nederlandse situatie: gestandaardiseerd onderzoek in acht kilometerhokken - ook niet meer - per atlasblok, volgens door SOVON vooraf bepaalde selectie).

territorium het gebied dat een vogel(paar) als zijn terrein beschouwt en verdedigt middels zang of agressief gedrag.

territoriumkartering bij broedvogelonderzoek ingeburgerde veldwerkmethode, gebaseerd op het binnen een veldseizoen herhaald in kaart brengen van territoriale (vaak: zingende) mannetjes.

thermofiel warmteminnend.

trefkans (hier) de kans om een broedvogelsoort binnen een vaste onderzoeksduur in een vaste oppervlakte-eenheid aan te treffen; zie onder relatieve dichtheid.

trekvogel vogelsoort waarvan (vrijwel) alle individuen uit het broedgebied wegtrekken om op geruime afstand daarvan te overwinteren.

trend ontwikkeling van (broedvogel)aantallen op de middellange tot lange termijn, los van kortstondige, bijvoorbeeld door streng winterweer veroorzaakte fluctuaties.

TRIM veelgebruikt indexberekeningsprogramma voor het analyseren van telreeksen met veel ontbrekende data, zoals in BMP en OT (voor details: TER BRAAK ET AL. 1994, PANNEKOEK & VAN STRIEN 2001).

vegetatiesuccessie in de tijd opeenvolgende veranderingen van de vegetatie, waarbij de ene plantengemeenschap in de andere overgaat.

veranderingskaart kaart die op atlasblok-niveau aangeeft waar een soort verschenen of verdwenen is als zekere of waarschijnlijke broedvogel, bij vergelijking van de gegevens uit 1998-2000 en 1973-77; het betreffende aantal atlasblokken staat in de legenda. De kaart blijft beperkt tot atlasblokken met meer dan 250 ha landoppervlak.

VHS Viraal Haemorrhagisch Syndroom, sinds 1988 optredende nieuwe virusziekte onder wilde konijnen, plaatselijk leidend tot grote sterfte.

VWG Vogelwerkgroep

WRN Werkgroep Roofvogels Nederland

zomergast vogelsoort die niet in Nederland broedt maar er wel in het zomerhalfjaar opduikt (ter onderscheid van soorten die er ook broeden; deze worden hier 'zomervogel' genoemd).

Overige aanduidingen

1998-2000 de jaren 1998, 1999 en 2000.

1998/99 de winter van 1998 op 1999.

> groter/meer dan

< kleiner/minder dan

≤ kleiner/minder dan of gelijk aan

≥ groter/meer dan of gelijk aan

n aantal

ex. exemplaar of exemplaren

p significantieniveau ($p < 0,05$ = significant)

± (na getal) standaarddeviatie

sd standaarddeviatie

ha hectare

